

Д. Луспеник, заступник голови
судової палати по цивільних
справах апеляційного суду
Харківської області

Застосування статті 10 Конвенції про захист прав і основних свобод людини при розгляді судами справ за позовами про захист честі, гідності і ділової репутації

Судовий захист честі, гідності і ділової репутації є гарантією конституційних прав і свобод людини і громадянина. Стаття 32 Конституції України гарантує кожному судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

В судовій практиці справи про захист честі, гідності і ділової репутації посідають певне місце.

Кількість таких справ збільшується. У 2001 р. судами України розглянуто 1260 таких справ (на 15,8% більше, ніж у 2000 р.). Багато з них стають гучними у зв'язку з тим, що позивачами по них є політики, депутати, державні службовці, а відповідачами — засоби масової інформації, журналісти.

Загальною правовою нормою, яка визначає правовідносини щодо захисту честі, гідності і ділової репутації і пов'язану з цим компенсацію матеріальної і моральної шкоди, є ст. 7 ЦК України. При вирішенні цивільних справ за позовами про захист честі, гідності і ділової репутації суди застосовують також закони України «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення» та інші відповідні закони, а також постанови Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1990 р. № 7 «Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій» і від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди».

Крім того, при вирішенні цих справ суди повинні застосовувати Конвенцію про захист прав і основних свобод людини

та прецедентну практику Європейського суду з прав людини, оскільки відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. На жаль, до останнього часу суди застосовують дану Конвенцію дуже рідко, а тому опиняються в обмеженому правовому полі, що не може не впливати на якість судочинства.

Стаття 7 ЦК визначає об'єктами судового захисту такі специфічні правові блага, як честь, гідність і ділова репутація. За загальноновизнаними визначеннями честь — це суспільна оцінка моральних і духовних якостей людини; гідність — самооцінка особою своїх соціальних і моральних якостей як члена суспільства; ділова репутація — суспільна оцінка трудових, професійних якостей юридичної або фізичної особи. Застосування ст. 7 ЦК щодо захисту наведених благ повинне відповідати контексту ст. 34 Конституції України, а також ст. 10 Конвенції, яка передбачає, що кожна людина має право на свободу виявлення поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання держави і незалежно від кордонів¹.

Стаття 10 згаданої Конвенції має оціночний характер. Це значно підвищує значення судових рішень Європейського суду для розуміння змісту і сутності Конвенції та Протоколів до неї, багато з яких стають прецедентами.

М. Буроменський зазначає: «Під прецедентами, застосованими судом, потрібно розуміти не самі розглянуті справи, а ті основоположні принципи в тлумаченні і застосуванні норм Конвенції, які були вироблені при розгляді справ і викладені в судових рішеннях. Але навряд чи можна стверджувати, що суд завдяки прецеденту творить право, адже Конвенція йому такого права не надає. Тобто, суд не підміняє собою законодавця в особі держави-учасника Конвенції. Цим відрізняється прецедент Європейського суду від прецеденту, наприклад, в англійському праві, де суддя за певних обставин може виступати, по суті, в ролі законодавця»².

¹ Див.: Права людини і професійні стандарти для юристів (в документах міжнародних організацій). — Амстердам — Київ, 1996. — С. 214.

² Буроменський М. Звернення до Європейського суду з прав людини: практика Суду і особливості українського законодавства. — Х., 2000.

Правильне застосування ст. 10 Конвенції є особливо важливим по справах про захист честі, гідності і ділової репутації, де позивачами є посадові чи публічні особи, а відповідачами — засоби масової інформації, журналісти.

Європейський Суд вважає, що людина, стаючи публічним політиком, свідомо обмежує своє право на повагу до особистого, сімейного життя і повинна бути терпимою навіть до жорсткої критики. Посадові чи публічні особи мають право на захист свого приватного життя, але межа захисту їх репутації повинна бути такою, щоб забезпечити їй вільне обговорення політичних та інших питань, пов'язаних з їх діяльністю. Такі особи неминуче відкриваються для прискіпливого висвітлення своїх слів та вчинків і мають це усвідомлювати.

Підтвердженням такого висновку Європейського суду є справа Лінгенса проти Австрії, за якою журналіста було засуджено національним судом Австрії за дифамацію Федерального канцлера¹. Суть справи зводиться до того, що 14 та 21 жовтня 1975 р. п. Петер Міхаель Лінгенс опублікував у віденському часописі «Профіль» дві статті, які містили сувору критику Бруно Крайського, на той час федерального канцлера країни, за його прихильне ставлення до одного політичного діяча, який під час Другої світової війни належав до підрозділу СС. На вимогу Б. Крайського проти журналіста було порушено кримінальну справу за дифамацію в пресі. 26 березня 1979 р. регіональний суд Відня засудив Лінгенса до штрафу в розмірі 20 тисяч австрійських шилінгів. Після апеляційного звернення сторін суд першої інстанції підтвердив вирок, а в результаті другого звернення до апеляційного суду останній зменшив суму накладеного штрафу до 15 тисяч австрійських шилінгів. У своїй заяві від 19 квітня 1982 р. до Європейської комісії з прав людини Лінгенс оскаржив своє засудження, вбачаючи в ньому недопустиме посягання на свободу слова, що її гарантує ст. 10 Європейської конвенції з прав людини. У рішенні від 8 липня 1986 р. Європейський суд, визнавши справедливість аргументів заявника, дійшов висновку, що Австрія порушила ст. 10 Конвенції. При цьому Суд зазначив, що свобода слова вираження поглядів яв-

¹ Див.: *Євінтов В.* Справа Лінгенса. Кримінальне засудження журналіста за дифамацію щодо Федерального канцлера: Коментар // *Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі.* — 1999. — № 1. — С. 326–327.

ляє собою одну з підвалин демократичного суспільства. Більше того, переслідування журналіста за висловлені ним судження Суд кваліфікував як своерідну цензуру, яка мала б утримувати його від повторення подібної критики в майбутньому і відштовхнути від участі у громадських дискусіях. При оцінці суджень Лінгенса Суд звернув увагу на необхідність розрізняти факти та оціночні судження. Наявність фактів можна довести, а правдивість оціночних суджень — неможливо. Суд визнав, що втручання у здійснення свободи слова з боку держави щодо захисту репутації інших осіб не було необхідним і спричинило порушення ст. 10 Європейської конвенції Австрійською державою.

З урахуванням підходу Європейського суду при розгляді справ за ст. 10 Європейської конвенції з прав людини Центральним районним судом м. Миколаєва було розглянуто цивільну справу про дифамацію. Так, у травні 2001 р. позивач М. звернувся до цього суду з позовом до редакції газети «Рідне Прибужжя» та до громадянина І. — про захист честі, гідності і ділової репутації, а також про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Позивач зазначав, що в рубриці «Аномальні явища» опубліковано в зазначеній газеті статтю «...І пішла Феміда в бій! Із селом», в якій було поширено відомості, що не відповідають дійсності і принижують його як суддю. Задовольняючи позов М. до редакції газети «Рідне Прибужжя» та до І., районний суд на обґрунтування своїх висновків зазначив, що ст. 34 Конституції України, яка відтворює положення ст. 10 Конвенції про захист прав і основних свобод людини, передбачає, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань. Крім того, Європейський суд по справі Лінгенс проти Австрії доповнив розуміння цього природного права людини. Він підкреслив, що поле критики політичного діяча значно ширше, ніж пересічного громадянина, а також вказав на необхідність відрізняти факти від оціночних суджень. Наявність фактів можна довести, а правдивість оціночних суджень — ні. Районний суд поряд з цим посилався на п. 2 ст. 10 Конвенції, в якій зазначено, що здійснення цих свобод може підлягати обмеженням для підтримки авторитету і безсторонності суду. Більше того, враховуючи саме ці положення Конвенції, Європейський суд по справі Барфорд проти Данії (1989) уточнив, що кожен має право брати участь у вільній громадсь-

кій дискусії стосовно судових рішень, однак не можна доходити до особистих нападів на суддів. Керуючись цим, районний суд дійшов висновку про те, що відомості, які заперечувалися позивачем і викладені у статті «...І пішла Феміда в бій! Із селом», належать не до оціночних суджень, а до фактів, правдивість яких не доведена в судовому засіданні, а тому вони не відповідають дійсності¹.

Застосовуючи положення Конвенції і прецедентної практики Європейського суду, висловлені в їх рішеннях, суди мають виходити з того, що Європейський суд не застосовує і не тлумачить національне право держав-учасниць Конвенції. Рішення Європейського суду є обов'язковими для всіх учасників процесу, але, незважаючи на великі повноваження Європейського суду, вони не є «апеляційними» рішеннями щодо рішень національного суду. Європейський суд не може своїм рішенням скасувати, наприклад, несправедливий, з його погляду, вирок або рішення будь-якого національного суду, але він може вказати на порушення прав людини по конкретній справі, вирішеній національним судом, і призначити потерпілому «справедливе відшкодування» за рахунок держави.

Тільки в деяких країнах (Бельгія, Нідерланди та ін.) рішення Європейського суду офіційно є підставою для перегляду рішень, ухвалених національними судами. В Україні ні в КПК, ні в ЦПК такої підстави для перегляду рішення поки що немає.

Дуже повільно, але суди України сприймають положення Конвенції і прецеденти Європейського суду в своїй правозастосовній діяльності, про що свідчить і практика судів Харківської області.

Прикладом позитивного практичного результату є те, що при розгляді апеляційним судом Харківської області цивільної справи за позовом міського депутата К. до телерадіокомпанії та її журналістів про захист честі, гідності, ділової репутації та відшкодування моральної шкоди суд керувався положеннями ст. 10 Конвенції і визнав деякі відомості про депутата, висловлені журналістами в телеефірі, оціночними судженнями, достовірність яких довести неможливо².

¹ Див.: Судова практика // Адвокат. – 2002. – №1. – С. 53, 54.

² Див.: Рішення судової колегії судової палати по цивільних справах апеляційного суду Харківської області № 22–244 від 19.11.2001 р. // Наряд скасованих рішень районних судів у Харківській області за 2001 р.

Застосовуючи Конвенцію та тлумачення деяких її положень, висловлених у рішеннях Європейського суду, слід дуже чітко її розуміти, аналізувати і правильно застосовувати.

Не може слугувати прикладом рішення одного з районних судів Харківської області по справі за позовом відомого політика, депутата до телерадіокомпанії про захист честі, гідності, ділової репутації та відшкодування моральної шкоди, в якому районний суд, посилаючись на прецедентну практику Європейського суду в контексті вищезазначеного рішення (Лінгенс проти Австрії) зробив висновок про те, що відповідач, тобто тележурналіст, не довів у суді правдивість своїх оціночних суджень. Крім того, позов про захист честі, гідності і ділової репутації був пред'явлений і в зв'язку з тим, що тележурналіст після телепередачі про погану екологічну обстановку в районі коксохімічного заводу в своєму коментарі висловився про те, що населення голосувало за цього депутата (позивача по справі), але з часу його обрання виборці з ним не зустрічалися.

Як видно, районний суд невірно витлумачив прецедентну практику Європейського суду, оскільки правдивість оціночних суджень довести не можна взагалі. Як вважається, суду потрібно було висловитись так, що він не визнає такі судження тележурналіста оціночними або що для таких суджень не було ніяких доказових підстав. Саме ж намагання суду ухвалити рішення з посиланням на Конвенцію і прецеденти Європейського суду заслуговує на увагу¹.

Застосування судового прецеденту, виробленого рішеннями Європейського суду, сприяє чіткості та універсалізації розуміння Конвенції, встановлює певні стандарти правосуддя, яких повинен додержуватися суд, конкретизує та розвиває конвенційні положення, дає змогу правильно зрозуміти їх букву і дух, дисциплінує суддів, які ухвалюють рішення. На наш погляд, Верховний Суд України повинен дати з цього питання узагальнення у вигляді постанови Пленуму або висловитися в правових позиціях, оскільки вони мають велике значення для судової практики, незважаючи на те, що наука цивільного процесуального права не визнає постанови Пленуму джерелами права.

Надійшла до редколегії 20.09.02

¹ Див.: Рішення Київського районного суду м. Харкова № 2-1797 від 12.03.2001 р. // Архів суду за 2001 р.